

Ο Πολύβιος, η εποχή του και η αλλαγή της ιστορικής οπτικής

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ, Ομότιμος Καθηγήτρια Φιλοσοφίας, του Ιονίου Πανεπιστημίου. Ελλάδα
 Email: kikialatzo@yahoo.gr

...η αλαζονία εξηγεί πως

απέτυχαν τα δυτικά μυαλά να προβλέψουν ότι αντί για τον θρίαμβο της Δύσης, η δεκαετία του '90 θα έφερνε το τέλος της δυτικής

κυριαρχίας στην παγκόσμια ιστορία

και την επιστροφή της Ασίας.

Kishore Mahbubani*

Μέχρι τα μέσα περίπου του 20ου αιώνα φιλόσοφοι της Ιστορίας και ιστορικοί εξέταζαν παράλληλα με τις 'επιστημολογικές παραμέτρους' της και την 'παγκόσμια πορεία' της Ιστορίας, αντιμετωπίζοντάς την 'ολιστικά', ως ροή γεγονότων που ίσως εντάσσονται σε κάποιο συνολικό σχέδιο ή που τέλος πάντων έχουν κάποιο νόημα. Η τελευταία αυτή αντιμετώπιση της Ιστορίας, η λεγόμενη και 'θεωρησιακή' υποχώρησε από τη δεκαετία του '60 και μετά, ενώ κυριάρχησε η 'επιστημολογική' θεώρηση που αντιμετωπίζει την Ιστορία μόνο ως επιστήμη με ό,τι αυτό συνδηλώνει. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η πρώτη έκδοση της *Φιλοσοφίας της Ιστορίας* του W. Dray το 1964 περιελάμβανε και την επιστημολογική και τη θεωρησιακή προσέγγιση, ενώ η δεύτερη έκδοση του 1993 περιορίστηκε μόνο στην επιστημολογική¹.

Καιρός όμως να υπερβούμε τις προκαταλήψεις των τελευταίων δεκαετιών -η έκφραση θεωρησιακή φιλοσοφία της Ιστορίας υποκρύπτει μια κάποια υποτίμηση- και να ξανακοιτάξουμε την Ιστορία περισσότερο ολιστικά, όπως οι παλαιότεροι. Σήμερα, η ανάγκη να καταλάβουμε το παράξενο πολύπλοκο και τραγικό παρόν μας αλλά και, αν μπορέσουμε, να εικάσουμε το σκοτεινό μέλλον μας, μάς παρακινεί να στραφούμε προς τα πίσω στις πρωταρχές των ιστορικών αναζητήσεων και γιατί όχι στην ελληνική αρχαιότητα, άρα στις ρίζες του πολιτισμού μας² -ανέκαθεν τα προβλήματα του παρόντος καθοδηγούσαν τις αναζητήσεις μας και οριοθετούσαν τα ενδιαφέροντά μας, τουλάχιστον αυτό δείχνει η Ιστορία των Επιστημών και της Φιλοσοφίας. Είτε το συνειδητοποιούμε δηλ. είτε όχι το παρόν και οι κάθε είδους ανάγκες του καθορίζουν την έρευνα

*Ο Kishore Mahbubani(2009) είναι πρότανης στη Σχολή Δημόσιας Πολιτικής του Εθνικού Παν/μίου της Σιγκαπούρης και συγγραφέας του βιβλίου *Το Νέο Ασιατικό Ημισφαίριο. Η ακαταμάχητη Στροφή της Παγκόσμιας Εξουσίας προς την Ανατολή*.

¹ Βλ. και παρουσίαση της ελληνικής μετάφρασης: Γ. Πεφάνης 2008.

² Ο Ilya Prigogine(1997)βάζει τίτλο στο πρώτο του κεφάλαιο: 'Το δίλημμα του Επίκουρου', και το εννοεί κυριολεκτικά.

τόσο την επιστημονική όσο και τη φιλοσοφική. Δεν είναι τυμβωρυχία λοιπόν η αναδίφηση του παρελθόντος, είναι προσπάθεια να δούμε και άλλες όψεις, άλλους τρόπους ιστορικής σκέψης, να φύγουμε από βεβαιότητες που κυριάρχησαν στους αιώνες της νεοτερικότητας και που τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε να διαλύονται σαν θρυαλίδες.

Αντίθετα απ' ό,τι πίστευε η νεοτερική Δύση, ενισχύεται η άποψη πως η πορεία της Ιστορίας δεν είναι καθόλου ευθύγραμμη και προοδευτική, είναι πολύ πιο σύνθετη και απρόβλεπτη –ενμέρει προοδευτική ενμέρει οπισθοδρομική. Αν ακολουθεί κάποια πορεία αυτή ενδέχεται να κάνει κύκλους και αν ακολουθεί κάποιες κανονικότητες ή κάποιους νόμους, αυτοί μάλλον φαίνεται να υπαγορεύονται από τη θεωρία του χάους³.

Άς πάρουμε λοιπόν τα πράγματα από την αρχή.

Στην κλασική Αρχαιότητα έχουμε δύο αντίδρομες τάσεις ή προσεγγίσεις αναφορικά με την πορεία της Ιστορίας -δεν διαμορφώνονται αποκλειστικά από ιστορικούς αλλά γενικότερα από ποιητές, φιλοσόφους, ρήτορες κλπ.⁴. Μία κυκλική που σε κάποιους συγγραφείς παίρνει απαισιόδοξη χροιά, με την έννοια ότι βλέπει το ανθρώπινο γένος να εκφυλίζεται, τάση που μάλιστα θρηνεί τον απωλεσθέντα παράδεισο, ενώ σε κάποιους άλλους συγγραφείς παραμένει απλώς κυκλική με ουδέτερη χροιά. Υπάρχει όμως και η αντίθετη, η αισιόδοξη τάση που χαίρεται για τον απωλεσθέντα πρωτογονισμό ή αγριότητα και διαπιστώνει ευθύγραμμη και βελτιωτική πορεία της Ιστορίας. Όσοι την ασπάζονται ασχολούνται με την ιστορική πορεία του ανθρώπου από το παρελθόν στο παρόν, αναδεικνύουν την υπεροχή του παρόντος έναντι του παρελθόντος, χωρίς ποτέ να κάνουν νύξεις για κάποιο μακρινό ή 'έσχατο' μέλλον. Αλλά και όσοι δέχονται την κυκλική κίνηση δεν προβληματίζονται για το απώτερο μέλλον της Ιστορίας, απλώς διαπιστώνουν τον κυκλικό ρυθμό της. Το ενδιαφέρον των Αρχαίων όποια τάση κι αν ακολουθούν ξεκινάει από το παρελθόν και εστιάζεται στο παρόν και στο πολύ άμεσο μέλλον. Οι Αρχαίοι δεν κάνουν σκέψεις για τη μακροπρόθεσμη πορεία της ιστορίας ούτε ενδιαφέρονται για το 'έσχατον τέλος' της. Όταν γίνεται λόγος για το μέλλον, αυτό νοείται ως άμεσο και συγκεκριμένο. Δεν υπάρχει δηλ. στην προκλασική και κλασική αρχαιότητα αυτό που έχει αποκληθεί 'εσχατολογία' –αυτή είναι και η ουσιαστική διαφορά της αρχαίας από τη νεότερη αντίληψη περί πορείας της Ιστορίας.

Ισχυρή ένδειξη για τα παραπάνω είναι ότι οι μάντεις και τα μαντεία ερωτώνται και απαντούν σε ερωτήματα που αφορούν συγκεκριμένους ανθρώπους, συγκεκριμένους τόπους και κυρίως συγκεκριμένο και άμεσο χρόνο. Όπως χαριτωμένα σχολιάζει ο Umberto Eco: "ο Δίας ασχολείται με τις μικροϋποθέσεις των ανθρώ-

³πρβλ. και Γ.Αλατζόγλου-Θέμελη 2008.

⁴.Ομολογουμένως υπάρχει πολλή διχογνωμία σχετικά, βλ.και Γ.Αλατζόγλου-Θέμελη 2012.

πων, επηρεάζει τα προσωπικά τους πεπρωμένα, δεν διακινδυνεύει όμως μπλεξίματα με την πορεία του κόσμου"⁵ -όπως ο θεός του ιουδαιοχριστιανισμού θα πρόσθετα.

Ανιχνεύοντας τις απαρχές της αλλαγής προς ένα ευθύγραμμο, ‘σχεδιαζόμενο και απώτερο Μέλλον’ καθώς και τη ‘φαντασιακή θέσμιση’ της Ιστορίας προς αυτό, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι δεν υπάρχει κάποιο απόλυτο σημείο αλλαγής, αυτή έγινε σταδιακά, όπως συνήθως όλες οι αλλαγές στην Ιστορία. Επίσης να παρατηρήσουμε ότι η κυκλική αντίληψη της ιστορίας παρέμεινε ως λαϊκή δοξασία και εκφράστηκε με διάφορους τρόπους, ποιητικούς και εικαστικούς⁶. Τέλος να σημειώσουμε ότι δεν είναι μόνο οι πάσης εθνικότητας Χριστιανοί –όπως συνήθως πιστεύεται- αλλά και οι παγανιστές Έλληνες και Ρωμαίοι που μέσω των διανοουμένων τους –ποιητών και ιστορικών- στρέφονται εμμέσως πλην σαφώς προς το Μέλλον υποδηλώνοντας συχνά ελπίδες και προσδοκίες γι αυτό.

Τα πράγματα είχαν αρχίσει να αλλάζουν από την εποχή του Μ.Αλεξάνδρου και των Διαδόχων ενώ στη Ρωμαϊοκρατία ολοκληρώθηκαν οι αλλαγές. Στους συγγραφείς της ελληνιστικής εποχής τα μοτίβα της κυκλικής πορείας επανέρχονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, άλλοτε ως κοσμολογικά, άλλοτε ως βιολογικά, πολιτιστικά, και κυρίως, ως μοτίβα πολιτειακής εξέλιξης. Αλλά και της μακροπρόθεσμα ευθύγραμμης πορείας τα μοτίβα κυκλοφορούν δειλά-δειλά και με τρόπο μη εμφανή εκ πρώτης όψεως. Φυσικά για την εξέλιξη αυτή έπαιξε καταλυτικό ρόλο ο Μ. Αλέξανδρος και οι κατακτήσεις του -κάτω από την επίδρασή τους άλλαξε η εικόνα του τότε γνωστού κόσμου και κατ’ επέκταση η ιστορική οπτική. Στη συνέχεια έπαιξε ρόλο η εδραίωση των κρατών των Διαδόχων και αργότερα έπαιξε αποφασιστικό ρόλο η κοσμοκρατορία της Ρώμης, αφού πάντοτε η κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα τροφοδοτεί τις ιδέες που κυκλοφορούν και vice versa.

Η προσωπικότητα που μας δίνει το στίγμα των αλλαγών και δεσπόζει στην ελληνιστική περίοδο είναι του ιστορικού Πολύβιου (203-120 π.Χ.). Είναι η μορφή που όπως ο Ιανός αντιπροσωπεύει ενμέρει τις παλιές τάσεις ενώ προχωρεί και σε σημαντικούς νεοτερισμούς ακριβώς γιατί ζει στην καμπή του κλασικού κόσμου.

Προηγήθηκε βέβαια ένας ιστοριογράφος από την Κύμη της Αιολίδας, ο Έφορος(405-334π.Χ.)του οποίου το έργο έχει χαθεί. Ήταν μεγαλύτερος σε ηλικία από τον Μ. Αλέξανδρο αλλά πρόλαβε και έζησε κάποιες νίκες-επιτυχίες του, βεβαίως πέθανε πριν απ’ αυτόν, δεν είδε τις συνέπειες των κατακτήσεών του. Ο Πολύβιος τον αναφέρει ως ‘τον πρώτον και μόνον επιβεβλημένον τά καθόλου γράφειν’ (Ιστορίαί 5,33) και ο Ιωάννης Συκουτρής σημειώνει:‘Ο Έφορος εις την παγκόσμιον ιστορίαν του παρουσίαζεν...’ αναγνωρίζει δηλ.

⁵ Umberto Eco 1995, λβ!

⁶ Ο Χρόνος π.χ. παριστάνεται σαν ώριμος άνδρας που κρατά σφαίρα ή τροχό, κάτι που βέβαια υποδηλώνει την κυκλικότητά του. Η εικόνα αυτή παρέμεινε ως λαϊκή απεικόνιση του Χρόνου στον Μεσαίωνα και στη Νεότερη εποχή, παρόλο που είχε αλλάξει ήδη η ιστορική οπτική και είχε γίνει ευθύγραμμη.

την παγκοσμιότητα που συνεπάγονταν το ιστορικό του έργο⁷. Θεωρείται λοιπόν συγγραφέας 'παγκόσμιας ιστορίας' -στην ουσία βέβαια πρόκειται για πανελλήνια και όχι παγκόσμια ιστορία. Και είναι φυσικό αν σκεφθούμε ότι υπήρξε μαθητής του Ισοκράτη, του οποίου οι 'πανελληνιστικές' ιδέες είναι πάρα πολύ γνωστές. Κοντά στον Ισοκράτη σπούδασε ρητορική αλλά τον κέρδισε η ιστοριογραφία -με τη συναίνεση και του δασκάλου του. Το έργο του το γνωρίζουμε μόνο από αναφορές μεταγενεστέρων, περιοριζόμαστε έτσι σε δευτερογενείς περιγραφές και κρίσεις γι αυτό, συμπεραίνοντας έμμεσα πόσο πολύ νωρίς είχαν αρχίσει να κερδίζουν έδαφος οι 'πανελληνιστικές' και *mutatis mutandis* οι 'διεθνιστικές' ιδέες.

Με τον Πολύβιο που το έργο του μας έχει σωθεί ακέραιο, ολοκληρώνεται η 'διεθνιστική' στροφή. Καταγόταν από τη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας και συμμετείχε ενεργά στην Αχαϊκή Συμπολιτεία. Έζησε για πολλά χρόνια στη Ρώμη, θαύμασε τους Ρωμαίους και περιέγραψε την πολιτική και στρατιωτική τους οργάνωση. Οι Ρωμαίοι ήταν σπουδαίοι και άξιοι μελέτης κατά τη γνώμη του, άρα και η κοσμοκρατορία τους και η παγκοσμιότητα που αυτή συνεπαγόταν άξιζε να μελετηθεί και να θεωρείται σπουδαία. Είναι ο πρώτος που ρητά και συνειδητά καθιερώνει μια συνολική θεώρηση της Ιστορίας και προβάλλει την ιδέα της παγκόσμιας Ιστορίας(*Ιστορία* 1,1-4). Στην εποχή του έχει πια πεθάνει προ πολλού ο Αλέξανδρος και έχουν εδραιωθεί τα κράτη των Διαδόχων. Οι άνθρωποι ζουν σε πόλεις αλλά δεν αισθάνονται Πολίτες που εξουσιάζουν την τύχη τους⁸ και την τύχη της πατρίδας τους όπως στις παλιές Πόλεις-Κράτη. Αισθάνονται υπήκοοι που εξουσιάζονται από μια μακρινή εξουσία, αφού η δημοκρατική πόλη-κράτος έχει δώσει τη θέση της σε άλλες μορφές διακυβέρνησης.

Το έργο του Πολύβιου *Ιστορία* αρχίζει από τον λεγόμενο "συμμαχικό πόλεμο"(215π.Χ.). Με αφορμή τους καρχηδονιακούς πολέμους εξηγεί ότι γράφει την ιστορία τους γιατί οι προγενέστεροί του ιστορικοί Φιλίνος και Φάβιος ήταν φίλα προσκείμενοι ο μεν προς τους Καρχηδονίους ο δε προς τους Ρωμαίους, ενώ ο ίδιος υποστηρίζει πως 'όταν τό τῆς ιστορίας ἦθος ἀναλαμβάνει τις, ἐπιλαθέσθαι χρή πάντων τῶν τοιούτων', διότι 'ἀναιρεθείσης τῆς ἀληθείας τό καταλειπόμενον τῆς ιστορίας ἀνωφελές γίγνεται διήγημα'(1,14)⁹. Τέλος εξηγεί τη χρησιμότητα της Ιστορίας (2,71) και ομολογεί ότι και ο ίδιος γι' αυτό γράφει ιστορία, για να διδαχθούν οι μεταγενέστεροι. Γράφοντας Ιστορία ατενίζει το Μέλλον, επιδιώκει μια 'ολιστική' θεώρηση της Ιστορίας και κυρίως παρουσιάζει τα γεγονότα να κατευθύνονται προς έναν τελικό σκοπό: την παγκόσμια κυριαρχία της Ρώμης. Σύμφωνα και με τον Καρλ Λέβιτ 'δεν τον ενδιέφερε κατά κύριο λόγο το μέλλον αυτό καθεαυτό'¹⁰, τον ενδιέφερε η συγκλίνουσα προς έναν στόχο πορεία της Ιστορίας, και ο στόχος αυτός ήταν η παγκόσμια κυριαρχία της Ρώμης. Το σημαντικό για μας είναι ότι εντάσσει τα γεγονότα σε ένα σχέδιο, σε μια πορεία που καταλήγει κάπου: 'ἴδιον καί θαυμάσιον τῶν καθ' ἡμᾶς καιρῶν τοῦτ ἔστιν, ὅτι καθάπερ ἡ τύχη σχεδόν ἅπαντα τά τῆς οἰκουμένης πράγματα πρὸς ἓν ἔκλινε μέρος καί πάντα νεύειν ἠνάγκασε πρὸς

⁷ Ι.Συκουτρής 2011,70.

⁸ Χαρακτηριστικό είναι ότι οι Μύριοι του Ξενοφώντα στα βάθη της Ασίας, μέσα στις κακουχίες και την ανασφάλεια, είναι Πολίτες -έχουν ασκηθεί στο να είναι πολίτες- που αποφασίζουν για τη μοίρα τους: 'εἶπεν ὁ Ξενοφών, εἴ τις ἀντιλέγει, λεγέτω· εἰ δέ μή, ἐπιψηφίζεσθω ταῦτα' (*Κόρου Ανάβασις* VII, 3, 14) άρα θα ψήφισαν, δεν θα αποφάσιζε άλλος για την τύχη τους.

⁹βλ. και Γ.Αλατζόγλου-Θέμελη 2007.

¹⁰ Καρλ Λέβιτ 1985, 23.

ένα και τόν αυτόν σκοπόν, οὕτως καί δεῖ διά τῆς ἱστορίας ὑπό μίαν σύνοψιν ἀγαγεῖν τοῖς ἐντυγχάνουσι τόν χειρισμόν τῆς τύχης' (1,4,1). Δεν ξέρουμε αν τον ενδιαφέρει το μέλλον γενικά, σίγουρα τον ενδιαφέρει το μέλλον της Ρώμης, η οποία όμως τείνει να γίνει κοσμοκράτειρα, και άρα στα ενδιαφέροντα του ιστορικού της Ρώμης εμπλέκεται και το ενδιαφέρον για το μέλλον όλου του κόσμου: τίς γάρ οὕτως ὑπάρχει φαῦλος ἢ ράθυμος ἄνθρωπον ὅς οὐκ ἂν βούλοιο γνῶναι πῶς καί τίνοι γένει πολιτείας ἐπικρατηθέντα σχεδόν ἅπαντα τά κατά τήν οἰκουμένην ἐν οὐχ ὄλοις πεντήκοντα καί τρισίν ἔτεσιν ὑπό μίαν ἀρχήν ἔπεσε τήν Ρωμαίων... (Ιστορίαι 1,1,5). Μέχρι τότε δεν είχαμε συναντήσει τέτοιες ιδέες και τάσεις στους ιστορικούς, και ο Πολύβιος δηλώνει ότι γι αυτό γράφει ιστορία, επειδή κάτι τέτοιο δεν τό επιχείρησε κανένας άλλος σύγχρονός του ιστορικός, αλλά ούτε και παλαιότερος. Από τον Ηρόδοτο π.χ. περιγράφονται διάφοροι λαοί, διάφοροι πόλεμοι, απουσιάζει όμως η έγνοια του ιστορικού να εντάξει τα γεγονότα σε μια ενότητα και σε ένα σχέδιο¹¹. Η θεώρηση των ιστορικών γεγονότων και φαινομένων σε παγκόσμια κλίμακα και μάλιστα ενταγμένων σε κάποιο σχέδιο εμφανίζεται πρώτη φορά στον Πολύβιο. Και είναι φυσικό κάτι τέτοιο γιατί λόγω των κατακτήσεων του Μ. Αλεξάνδρου, των κρατών των Διαδόχων, και κυρίως της επικράτησης των Ρωμαίων ό,τι συνέβαινε στη μία άκρη της επικράτειας, δηλ. στα όρια του τότε γνωστού κόσμου, είχε επιπτώσεις και στα υπόλοιπα τμήματά της.

Είναι λοιπόν σπουδαίο νεοτερικό χαρακτηριστικό της σκέψης του Πολύβιου η 'παγκοσμιότητα' ή 'οικουμενικότητα' της Ιστορίας, την οποία και προβάλλει ως τον κύριο λόγο συγγραφής Ιστορίας εκ μέρους του(1,4). Αισθάνεται την ανάγκη να αναφερθεί στην παγκόσμια -για την εποχή του- Ιστορία και να εντάξει σ' αυτήν τα επιμέρους γεγονότα και συμβάντα που διηγείται, προαναγγέλοντας έτσι νεοτερικές ιστορικές πρακτικές και θεωρήσεις. Αποτελεί λοιπόν τομή ο Πολύβιος, αρχίζει μ' αυτόν ένας 'διεθνισμός', που έκτοτε κυριάρχησε -φυσικά με διαλείματα.

Παρόλον όμως τον σημαντικόν αυτό νεοτερισμό ξαναγυρίζει σ' ένα τυπικό χαρακτηριστικό της αρχαίας σκέψης, την κυκλικότητα, που κατ' αυτόν αφορά κυρίως τα πολιτεύματα¹². Πιστεύει ότι τα πολιτεύματα διανύουν έναν κύκλο ζωής και ξαναγυρίζουν στη μορφή απ' την οποία ξεκίνησαν. Αφορμή να μιλήσει γι' αυτά παίρνει πάλι από το γεγονός της κοσμοκρατορίας της Ρώμης και την πίστη του πως ό,τι πετυχαίνει ένας λαός οφείλεται κατά κύριο λόγο στο πολίτευμά του, 'εἰς τήν τῆς πολιτείας σύστασιν' (6,2,10). Με αφορμή το πολίτευμα της Ρώμης συζητάει γενικά τα πολιτεύματα, αναφέρει ότι οι περισσότεροι διακρίνουν τρία είδη πολιτευμάτων: βασιλεία, αριστοκρατία, δημοκρατία(6,3,5) και προσθέτει ότι υπάρχουν άλλα τρία συγγενικά: μοναρχία, ολιγαρχία, οχλοκρατία. Περιγράφει πώς από το ένα προκύπτει το άλλο και καταλήγει: "ἀσθη πολιτεῖν ἀνακύκλωσις, ἀσθη φύσεως οἰκονομία, καθ' ἧν μεταβάλλει καί μεθίσταται καί πάλιν εἰς αἰτά κατανατᾶ τά κατά τάς πολιτείας"(6,9,10). Τις μεταβολές τις εξηγεί "οργανισμικά", παραλληλίζοντας την Πολιτεία με οργανισμό: "ἀπειδή γάρ παντός καί σώματος καί πολιτείας καί πράξεως ὅστι τις αὔξησις κατά φύσιν, μετά δέ ταύτην ἀκμή, κῶπειτα φθίσις..."(6,51,4). Και αμέσως παρακάτω: 'τι μὲν οὖν πᾶσι

¹¹ Πρβλ. Αντ. Λιάκος 2007, 53 επ.: 'Ποιό παρελθόν ενδιαφέρει τους Έλληνες;'

¹² Βλ. και Arn. Momigliano 2001, 42: υπάρχει μόνο ένας Έλληνας ιστορικός, ο Πολύβιος, ο οποίος διατυπώνει την αντίληψη για την κυκλική διαδοχή των ιστορικών γεγονότων... πάντα σε σχέση με την εξέλιξη των θεσμών...'

το Ὅς οσιν •πόκειται φθορά καί μεταβολή σχεδόν οέ προσδεῖ λόγων· ἱκανή γάρ ^{TM} τῆς φύσεως ἀνάγκη παραστῆσαι τήν τοιαύτην πίστην'(6,57,1). Μάλιστα λόγω της αναπότρεπτης φυσικής πορείας που ακολουθούν τα ιστορικά πράγματα, ο ιστορικός είναι σε θέση να προλέγει το μέλλον, όχι βέβαια γενικά της ανθρωπότητας, αλλά ενός δεδομένου κράτους σε δεδομένη εποχή.

Η Ιστορία λοιπόν γυρίζει μέσα σ' έναν κύκλο πολιτικών επαναστροφών, μέσα στις οποίες τα πολιτεύματα αλλάζουν, χάνονται και επιστρέφουν, ακολουθώντας μια πορεία ανάλογη με την πορεία του φυσικού κόσμου. Η άποψή του αυτή είναι τυπική της αρχαίας αντίληψης για τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα και βασίζεται στην επίσης τυπική αρχαία άποψη ότι Φύση και ανθρώπινη Ιστορία είναι μεγέθη σύστοιχα και ομόλογα.

Η συστοιχία φυσικής πραγματικότητας και διανοητικής σκέψης πάει πολύ πιο πίσω στην αρχαία ελληνική διάνοηση. Τήν διατυπώνει κατηγορηματικά, εκτός άλλων προγενεστέρων του, και ο Αριστοτέλης(384-322 π.Χ)σε άσχετα συμφραζόμενα, στις *Κατηγορίες* του: 'προϋπαρχόντων τῶν πραγμάτων τάς ἐπιστήμας λαμβάνομεν...ἔτι τό μὲν ἐπιστητόν ἀναιρεθέν συναναιρεῖ τήν ἐπιστήμην, ἡ δέ ἐπιστήμη τό ἐπιστητόν οὐ συναναιρεῖ'(7b 15-35), ότι δηλ. η επιστήμη, και άρα και η σκέψη μας, είναι ομόλογη με τα πράγματα, και ότι η επιστήμη ισχύει εφόσον υπάρχουν τα πράγματα και όχι το αντίθετο -ας θυμηθούμε όλη τη νεότερική ευρωπαϊκή φιλοσοφία που μιλάει όλως αντίθετη γλώσσα...

Άλλο δείγμα της εποχής των αλλαγών έχουμε στον ρωμαίο ποιητή Βιργίλιο, ο οποίος έζησε στον 1^ο προχριστιανικό αιώνα(70-19 π.Χ.), δηλ. σε εποχή αγωνίας και συγκρητισμού. Στην πολύ γνωστή 4η *Εκλογή* του(4ο *Βουκολικό*) διαβάζουμε: 'ήδη η Παρθένος επανέρχεται...η βασιλεία του Κρόνου επανέρχεται. Ήδη μια νέα γενιά έρχεται από τον ουρανό, έφτασε πια η γέννηση του παιδιού, μαζί της τέλειωσε η σιδερένια εποχή, η χρυσή εποχή πρόβαλε στον κόσμο ολόκληρο...'(*iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna; iam nova progenies caelo demittitur...nascenti puero, quo ferrea primum desinet...surget gens aurea mundo...* στ.4-10).

Οι στίχοι αυτοί ευαγγελίζονται τη γέννηση ενός παιδιού, που θα σηματοδοτήσει την απαρχή μιας ερχόμενης καινούργιας χρυσής εποχής! Δεν είναι σίγουρο, παρά το μελάνι που έχει χυθεί, σε ποιούς αναφέρεται ο ποιητής και ποιούς υπονοεί. Θα ήταν το παιδί αυτό καρπός της ένωσης Οκταβίας και Μάρκου Αντωνίου; Πάντως ο προφητικός τόνος της εκλογής έδωσε τροφή σε μεσσιανικές εικασίες για την έλευση του Χριστού που γεννήθηκε μετά από λίγα χρόνια¹³. Στους Χριστιανούς άρεσαν πολύ τέτοιες ιδέες και αμέσως τις εκμεταλεύτηκαν για να υποστηρίξουν ότι τη γέννηση του Χριστού την είχαν προεικάσει και οι Εθνικοί. Μάλιστα ο Μέγας (και άγιος) Κωνσταντίνος είχε περιλάβει στον λόγο που εκφώνησε στην Α! Οικουμενική Σύνοδο(325) μια χριστιανικά τροποποιημένη παράφραση της *Εκλογής* αυτής¹⁴, όπου μεταξύ των άλλων επαινεί τον Βιργίλιο: Εϋγ' ὦ σοφώτατε ποιητά...και δηλώνει μεταξύ των άλλων ότι ο ποιητής μιλάει 'άποκρύφως δι' άλληγοριῶν' ώστε να μη μπορούν να τον κατηγορήσουν ότι απορρίπτει τις παλιές δοξασίες, αλλά τοῖς

¹³ Βλ. και Suerbaum W. 1980, 3-358

¹⁴ Ευσέβιος Καισαρείας 1982, 598 επ.

βαθύτερον ἐξετάζουσι τὴν τῶν ἐπῶν δύναμιν να γίνεται φανερό το νόημα των στίχων για την ἔλευση του Χριστοῦ.

Αν λίγο προσέξουμε τη διατύπωση του Βιργίλιου παρατηρούμε ότι η χρυσή εποχή που έρχεται είναι επαναφορά κάποιας παλιάς, και αναγγέλεται ως επιστροφή της βασιλείας του βασιλιά Κρόνου, του Saturnus: *redeunt saturnia regna* (στ.6). Να θυμηθούμε ότι για το ευτυχισμένο βασίλειο του θεού Κρόνου μας είχε μιλήσει δια μακρών και ο Πλάτων στον *Πολιτικό* του -είναι άραγε σύμπτωση; Στην ουσία δηλαδή δεν υποδηλώνεται εδώ μια ευθύγραμμη πορεία προς ένα ευτυχές μέλλον αλλά επιστροφή ενός ‘χρυσού’, ευτυχισμένου παρελθόντος στο μέλλον. Κανείς βέβαια δεν θα αρνηθεί ότι γίνεται λόγος για πορεία προς το μέλλον και μάλιστα προς ένα χρυσό-ευτυχισμένο μέλλον, αλλά ταυτόχρονα κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι πρόκειται για επαναφορά ενός ευτυχισμένου παρελθόντος, πράγμα που σημαίνει ότι υπογείως κυκλοφορούν και οι δύο αντιλήψεις περί Ιστορίας. Στον Βιργίλιο και την εποχή του επομένως συνυπάρχουν ιδέες από το παρελθόν μαζί με ιδέες που προαναγγέλουν την οριστική στροφή προς το μέλλον -συναποτελούν ένα α-μάλγαμα χαρακτηριστικό της εποχής.

Στην *Αινειάδα* του όμως ο ποιητής προαναγγέλοντας την ίδρυση του ρωμαϊκού κράτους και την παγκόσμια κυριαρχία του είχε την τόλμη να σπάσει εντελώς την κυκλική αντίληψη με τους εξής λόγους του Δία: ‘δεν έβαλα όρια στην έκταση ή στον χρόνο. Έδωσα εξουσία χωρίς τέλος’ (*ego nec metas rerum nec tempora pono; Imperium sine fine dedi*, στ. 278-279). Το τελευταίο αυτό το *sine fine* χαράζει πράγματι, και οριστικά, μια καινούργια προοπτική στην αντίληψη περί ιστορικής πορείας, χαράζει μια πορεία προς κάποια αιωνιότητα...

Ενώ λοιπόν συνήθως θεωρείται ο Χριστιανισμός και πιο πίσω ο Ιουδαϊσμός ως η απαρχή της ιστορικής στροφής και προοπτικής προς ένα έσχατο μέλλον, πρέπει να παραδεχτούμε ότι δεν είναι οι χριστιανικές ιδέες αλλά η εποχή τους, που έχει λόγους να ενδιαφέρεται για το Μέλλον και να στρέφεται προς αυτό. Αν δεν συνέτρεχαν ιστορικοί και κοινωνικοπολιτικοί λόγοι δεν θα μπορούσε να ριζώσει η εβραιοχριστιανική ιδέα της ευθύγραμμης πορείας της Ιστορίας, που μάλιστα καταλήγει σε μια φωτεινή εποχή(Διαφωτισμός), σε μια ‘ουράνια βασιλεία’ (Χριστιανισμός) ή σε μια αταξική κοινωνία(Κομμουνισμός).

Βαθύτερη αιτία της αλλαγής πρέπει να είναι η ολοκληρωτική υποβάθμιση της κλασικής Πόλης, ο εκπεσμός της Δημοκρατίας και η συνακόλουθη ανασφάλεια του μέσου ανθρώπου, ο οποίος δεν αισθάνεται πια Πολίτης της Πόλης του και κύριος της τύχης του, αλλά Υπήκοος μιας μακρινής Αυτοκρατορίας. Αυτός ο απογοητευμένος πολίτης είναι που αποδέχεται την πρόταση του Χριστιανισμού και μεταθέτει τις ελπίδες του για ευτυχία σε ένα μακρινό, απώτατο και μάλιστα ουράνιο μέλλον. Η στροφή προς το μέλλον ή το παρελθόν δηλώνει απαξίωση του παρόντος, κι αυτό ελέγχεται και ιστορικά: Ησίοδος και Πλάτων, Χριστιανοί και Μαρξιστές απαξίωναν το παρόν τους για διαφορετικούς λόγους ο καθένας και στρέφονταν οι μεν προς το παρελθόν (Ησίοδος και Πλάτων) οι δε προς το μέλλον (Χριστιανοί και Μαρξιστές). Φαίνεται πως όταν κα-

νείς βιώνει το παρόν ως απαράδεκτο και άθλιο, τότε στρέφεται προς το μέλλον και το εξιδανικεύει ελπίζοντας ότι θα είναι λαμπρό. Ή αντίθετα στρέφεται προς το παρελθόν και επίσης το εξιδανικεύει ελπίζοντας σε μια επιστροφή του. Φαίνεται πως όσο πιο ευτυχείς και ασφαλείς αισθάνονται οι άνθρωποι τόσο λιγότερο ενδιαφέρονται για το απώτερο μέλλον. Και οι Έλληνες της προκλασικής και κλασικής εποχής ζούσαν και χαίρονταν το παρόν στις Πόλεις τους, δεν είχαν λόγο να στρέφονται προς το μέλλον.

Ο Χαράλαμπος Θεοδωρίδης(1883-1957) ένας μαρξιστής καθηγητής φιλοσοφίας παρατηρεί ότι ‘στα πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο χρόνια η άνεση του τελευταίου πολίτη της Αθήνας έφτανε σε σημείο που δεν το ξαναγνώρισαν μακρότατοι αιώνες. Ο άνθρωπος του λαού σαν τεχνίτης, δικαστής, χορευτής στις δημόσιες γιορτές και σαν κωπηλάτης κέρδιζε όσα του χρειάζονταν κι ένοιωθε ασφάλεια και γαλήνη που τον έκανε να χαίρεται τη ζωή’¹⁵. Και ο Κορνήλιος Καστοριάδης, ένας κατεξοχήν πολιτικός φιλόσοφος του 20^{ου} αιώνα(1922-1997)και μέγας θαυμαστής της αθηναϊκής δημοκρατίας, υποστηρίζει ότι επειδή ο Έλληνας της προκλασικής και κλασικής εποχής δεν ελπίζει σε τίποτα πέρα από την πραγματικότητα στην οποία ζει -η Ελπίδα έμεινε φυλακισμένη μέσα στο κουτί της Πανδώρας κατά τον ησιόδειο μύθο- οργανώνει την χαώδη φύση σε ‘κόσμο’ και την χαώδη κοινωνία σε ‘οργανωμένη πολιτεία’¹⁶ -έτσι δημιουργήθηκε η Φιλοσοφία και η Δημοκρατία. Ο Καστοριάδης φτάνει στην υπερβολή να υποστηρίξει ότι: ‘ο όρος Ελλάδα ταυτίζεται με την Ελλάδα μεταξύ του 8ου και του 5ου π.Χ. αιώνα, που σήμανε τη δημιουργία της πόλεως...’¹⁷ και πιστεύει ότι από ‘κει κι έπειτα με τον εκφυλισμό της πόλεως-κράτους και άρα τον εκφυλισμό της δημοκρατίας αλλοιώνεται και ο ελληνικός πολιτισμός.

Τέλος μια παρατήρηση από τον Δ. Κυρτάτα, και από τελείως διαφορετική οπτική γωνία, έρχεται να ενισχύσει την άποψη αυτή: ‘παρά το ενδιαφέρον τους για την Αστρονομία οι Έλληνες δεν ασχολήθηκαν συστηματικά με την Αστρολογία πριν από τους ελληνοιστικούς χρόνους. Η μεγάλη καθυστέρηση δεν μπορεί να ήταν τυχαία. Προβλήματα φιλοσοφικής αντίληψης του κόσμου και ίσως προβλήματα επιστημολογικά πρέπει να κράτησαν τους Έλληνες των κλασικών χρόνων μακριά από τα ωροσκόπια που έμελλε, μαζί με την ονειροκριτική να γίνουν δημοφιλέστερα τους επόμενους αιώνες...’¹⁸. Φυσικά και δεν ήταν τυχαία η καθυστέρηση. Εκτός από τα ‘προβλήματα φιλοσοφικής αντίληψης’ ή τα ‘επιστημολογικά προβλήματα’ πρέπει και άλλοι λόγοι να έκαναν δημοφιλή τα ωροσκόπια και την ονειροκριτική στην ελληνοιστική εποχή. Γιατί όλοι ξέρουμε τί σημαίνει ενδιαφέρον για την αστρολογία και τα ωροσκόπια γενικά και σε όλες τις εποχές, σημαίνει ανασφάλεια για το παρόν και αγωνία για το μέλλον. Η μεγάλη καθυστέρηση της Αστρολογίας που σημειώνει ο Δ. Κυρτάτας δεν ήταν καθόλου τυχαία, το ενδιαφέρον για την Αστρολογία ήρθε στην ελληνοιστική εποχή μαζί με την αγωνία και την ανασφάλεια του μέσου ανθρώπου για το μέλλον του.

¹⁵ X. Θεοδωρίδης 1954, 63-64.

¹⁶ K. Καστοριάδης 2007, 257 επ.

¹⁷ Ο.π. 23,43.

¹⁸Κάλφας, Κοπιδάκης κλπ.1996, 20-21.

Κλείνοντας ο νους μου πάει στον μεγάλο Αλεξανδρινό, που έχει κατεξοχήν ιστορική συνείδηση και μας δίνει σε λίγους στίχους την εικόνα μιας εποχής, η οποία τελικά έχει πολλά κοινά με τη δική μας -γι αυτό και την ανακαλούμε:

Ηρώδης αττικός

Α του Ηρώδη του Αττικού τι δόξα είν' αυτή

.....

οι Έλληνες (οι Έλληνες) να τον ακολουθούν,

μήτε να κρίνουν ή να συζητούν,

μήτε να εκλέγουν πια, ν' ακολουθούνε μόνο (έμφαση δική μου)

Πρέσβεις απ' την Αλεξάνδρεια

Δεν είδαν, επί αιώνας, τέτοια ωραία δώρα στους Δελφούς

Σαν τούτα που εστάληκαν από τους δυό τους αδελφούς,

τους αντιζήλους Πτολεμαίους βασιλείς. Αφού τα πήραν

όμως, ανησυχήσαν οι ιερείς για τον χρησμό. Την πείραν

όλην των θα χρειασθούν το πως με οξύνοια να συνταχθεί,

ποιός απ' τους δυό, ποιός από τέτοιους δυό να δυσαρεστηθεί.

Και συνεδριάζουν την νύχτα μυστικά...

Αλλά ιδού οι πρέσβεις επανήλθαν, Χαιρετούν.

Στην Αλεξάνδρεια επιστρέφουν, λεν. Και δεν ζητούν χρησμό κανένα. Κ' οι ιερείς τ' ακούνε με χαρά

(εννοείται που κρατούν τα δώρα τα λαμπρά),

αλλ' είναι και στο έπακρον απορημένοι,

μη νοιώθοντας τί η εξαφνική αδιαφορία αυτή σημαίνει.

Γιατί αγνοούν που χθές στους πρέσβεις ήλθαν νέα βαρειά

Στην Ρώμη δόθηκε ο χρησμός· έγιν' εκεί η μοιρασιά¹⁹ (έμφαση δική μου)

¹⁹ Κ.Π.Καβάφης 1978, 39-40 και 66 αντίστοιχα.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (σε παρένθεση η πρώτη έκδοση)

Agaben Giorgio, Χρόνος & Ιστορία, εκδ. Ίνδικτος 2003(1978).

Αλατζόγλου-Θέμελη Γ., 'Ο κύκλος η γραμμή (εκ παραδρομής γράφτηκε η σύνθεση) και το 'έσχατον' τέλος της Ιστορίας' *Διαλέξεις Φιλοσοφίας*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας, Αθήναι 2012, σσ.19-46.

'Επιστημολογικά προβλήματα της Ιστορίας. Άλλοτε και Τώρα' *Φιλοσοφία των Επιστημών. Κείμενα από το 10ο Πα-νελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας*, Αριστοτέλειο Παν/μιο Θεσσαλονίκης 2008, σσ. 283-292.

'Μήπως η Ιστορία είναι ανωφελές διήγημα;' περ. *Φιλοσοφία και Παιδεία* 43, Σεπτ.-Οκτ.2007.

'Ο Καστοριάδης και η ελληνική ιδιαιτερότητα' *Μελέτες για τον Κορνήλιο Καστοριάδη. Η γένεση της δημοκρατίας και η σημερινή κρίση*, εκδ. Ευρασία 20011.

Arendt Hanna, *Between Past and Future*, Penguin Books 1968(1954).

Αριστοτέλης, *Κατηγορίες*, Oxford University Press

Badiou Alain, *The Rebirth of History: Times of Riots and Uprisings*, Verso, N.York 2012(2011).

Cannadian David(επιμ.)*Τι είναι ιστορία σήμερα;* εκδ.νήσος 2007 (2002).

Collingwood R.G., *The Idea of History*, Oxford Uni-Press 1994 (1946)

Danto Arthur, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge Uni-Press 1965.

Dray William, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, εκδ. Οκτώ 2007(1993).

Eco Umberto *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, εκδ. 'Παρατηρητής' 1995.

Eco-Carriere-Delumeau-Gould *Συνομιλίες για το τέλος του χρόνου*, εκδ. 'Νέα Σύνορα'-Α.Α.Λιβάνη 1999.

Ευσεβίου Καισαρείας, 'Βασιλέως Κωνσταντίνου Λόγος ὃν ἔγραψε τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ' *Ευσεβίου Καισαρείας Ιστορικά Δ1*, Πατερικά εκδόσεις Ἐρηγόριος Παλαμάς', Θεσ/νίκη 1982.

Ζουμπουλάκης Σταύρος (επιμέλεια) *Η μεσσιανική ιδέα και οι μεταμορφώσεις της*, εκδ. Άρτος ζωής, Αθήνα 2011.

Fukuyama Francis, *Το Τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Άνθρωπος*, εκδ. Νέα Σύνορα-Α.Α.Λιβάνης 1993(1992).

Glucksmann Andre, *Ouest contre Ouest*, εκδ. Hachette 2003.

Jacoby F., *Die Fragmente der griechischen Historiker* (erster Band)Berlin-Weidmann 1923.

Θεοδωρίδης Χαράλαμπος, *Επίκουρος. Η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου*, εκδ. του Κήπου, Αθήνα 1954.

Καβάφης Κ.Π., *Ποιήματα* (1896-1918), Ίκαρος εκδοτική εταιρεία 1978(1963).

Κάλφας,Κοπιδάκης,Κούκη,Κυρτάτας,Πετρόπουλος, *Τα εσόμενα. Η αγωνία της πρόγνωσης τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες*, εκδ. Καρδαμίτσα 1996.

Καρ E.X., *Τι είναι Ιστορία;* εκδ. 'Γνώση' 1999(1961).

Καστοριάδης Κορνήλιος, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα. Από τον Όμηρο στον Ηράκλειτο*, εκδ. Κριτική 2007.

Η ελληνική ιδιαιτερότητα τ.Β! Η Πόλις και οι Νόμοι, εκδ. Κριτική 2008.

Λέβιτ Καρλ, *Το νόημα της Ιστορίας*, εκδ. 'Γνώση' 1985(1949).

Λιάκος Αντώνης, *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία;* εκδ. Πόλις 2007.

Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία, εκδ.Πόλις 2011. **Λουκιανός** *Πως δει ιστορίαν συγγράφειν* (εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις Β.Τσακατίκα) εκδ. Καρδαμίτσα1997.

Mahbubani Kishore,*Το τέλος της ιστορίας' και η αλαζονεία της Δύσης*, The New York Times/Καθημερινή, 15-11-2009.

Momigliano Arnaldo,*Τα Τα κλασικά θεμέλια της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, εκδ. Πατάκη 2001(1990).

'Pagan and Christian Historiography in fourth century' *Essays in Ancient and Modern Historiography*, Oxford Blackwell 1975.

'Greek Historiography'', *History and Theory* XVII,1, 1978.

Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις*, Loeb Classical Library

Πεφάνης Γιώργος, *Κουβεντιάζοντας νηφάλια για την Ιστορία*, Ελευθεροτυπία, Βιβλιοθήκη 15-2-2008.

Plumb J.H.,*Ο θάνατος του παρελθόντος*, εκδ. Μεταίχμιο 2007(1969)

Πολύβιος, *Ιστορίες*, Loeb Classical Library I-III.

Prigogine Ilya,*Το Τέλος της Βεβαιότητας*, εκδ.κάτοπτρο 1997(1996).

Russell Bertrand, *Understanding History*, Philosophical Library N.York1957.

Schäffler Richard, *Einführung in die Geschichts-Philosophie*, Wiss. Buchgesellschaft 1991(1973).

Suerbaum W., 'Hundert Jahre Vergil-forschung(1875-1975)' *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*,1980, 3-358.

Συκουτρής Ιωάννης, *Αριστοτέλους Περί Ποιητικής* (εισαγωγή κείμενον και ερμηνεία) εκδ. Ακαδημία Αθηνών Βιβλιοπωλείον της Εστίας 2011(1937).

Virgil, *Eclogues-Aeneid 1-6*, Loeb Classical Library.